

YOMG'IR BOLALAR. AUTIZM

Mirsolixova Sadoqat Mirjaxongir qizi

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi maxsus pedagogikada autizm spektri buzilishlariga ega bolalarning o'ziga xos psixo-fiziologik xususiyatlari, ularga zamonaviy korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish omillari hamda jamiyatga moslashtirish usullari yoritilgan. Maqolada muqobil muloqot tizimlari, sensor integratsiya va oila bilan hamkorlik masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar :spekr atamasi, autizm spektri, xususiyatlari, ASB tushunchasi, korreksion usullar, klinik belgilari.

Hozirgi davrda maxsus pedagogika va defektologiya sohasidagi eng dolzarb masalalardan biri bu autizm va rivojlanishida murakkab nuqsonlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berishdir. Autizm spektri buzilishi faqatgina muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarning shakllanmagani bilan emas, balki ko'pincha intellektual yetishmovchilik, nutqiy rivojlanishdan orqada qolish va sensor disfunksiya kabi kompleks holatlar bilan birga namoyon bo'ladi. Bu esa defektologdan individual va ko'p qirrali yondashuvni talab etadi.

Autizm spektri buzilishi (ASB) — bu miya rivojlanishidagi o'ziga xosliklar tufayli kelib chiqadigan, asosan muloqot qilish, ijtimoiy moslashuv hamda xulq-atvorda namoyon bo'ladigan neyrorivojlanish xususiyatidir. Bu kasallik emas, balki asab tizimining o'ziga xos holati hisoblanadi.

"Spekr" atamasi holatning har bir insonda har xil darajada (eng yengil shakldan to murakkab ko'rinishlarigacha) namoyon bo'lishini anglatadi.

Autizm spektr buzilishi (ASB) zamonaviy tibbiyot, psixologiya va maxsus pedagogikaning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, u shaxsning ijtimoiy muloqot, kommunikativ ko'nikmalar hamda xulq-atvor sohasidagi o'ziga xos rivojlanish holati bilan tavsiflanadi. So'nggi yillarda mazkur tashxis bilan qayd etilgan bolalar sonining o'sish dinamikasi ushbu holatni ilmiy-amaliy jihatdan chuqur o'rganish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Global statistika shuni ko'rsatadiki, autizm spektr buzilishi

dunyo miqyosida sogʻliqni saqlash va taʼlim tizimining murakkab vazifalaridan biri sifatida eʼtirof etilmoqda. Xususan, AQSh Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazi (CDC) 2024-yilgi maʼlumotlariga koʻra, taxminan har 36 nafar 8 yoshli boladan birida ASB aniqlangan boʻlsa, Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti (WHO) global oʻrtacha koʻrsatkichni har 100 nafar boladan birida deb baholaydi. Ushbu statistik maʼlumotlar ASBni erta tashxislash, samarali korreksion yordamni tashkil etish va inklyuziv taʼlim tizimini rivojlantirishning strategik ahamiyatini belgilab beradi. Tarixiy nuqtai nazardan, autizm tushunchasi XX asrning oʻrtalarida L.Kanner va X.Asperger tadqiqotlari orqali ilmiy muomalaga kiritilgan. Bugungi kunda ushbu holat “neyro-xilma-xillik”(neurodiversity) konsepsiyasi doirasida ham talqin qilinib, ASB faqat patologik jarayon emas, balki miya rivojlanishining oʻziga xos neyro-psixologik shakli sifatida baholanmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi autizm spektr buzilishining etiologik omillari, klinik belgilari hamda zamonaviy korreksion-pedagogik yordam texnologiyalarini ilmiy adabiyotlar tahlili asosida yoritishdan iborat. Tadqiqot doirasida autizmli shaxslarning ijtimoiymoslashuvi hamda inklyuziv taʼlim sharoitida samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

Ushbu global statistik maʼlumotlar va neyro-rivojlanishdagi oʻzgarishlar fonida, autizm spektr buzilishining mohiyatini ilmiy nuqtai nazardan tushunish zarurati yuzaga keladi. Autizm spektr buzilishi (ASB) shaxsning ijtimoiy muloqot, kommunikativ faoliyat hamda xulq-atvor sohasidagi oʻziga xos neyrorivojlanish buzilishi hisoblanadi. “Spektr”atamasi holatning klinik koʻrinishlari, namoyon boʻlish darajasi va individual xususiyatlarning har bir shaxsda turlicha kechishini anglatadi. Xususan, ayrim holatlarda faqat ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar kuzatilsa, boshqalarida nutqiy rivojlanishning sezilarli kechikishi, kognitiv jarayonlardagi oʻzgarishlar yoki stereotipik xulq-atvor shakllari ustunlik qilishi mumkin.

ASB etiologiyasi va klinik namoyon boʻlish shakllari:

ASBning shakllanishida genetik, biologik va atrof-muhit omillarining multifaktorial oʻzaro taʼsiri hal qiluvchi ahamiyatga ega. Etiologik omillar quyidagilarda oʻz aksini topadi:

- Genetik moyillik : Ilmiy dalillar ASBning yuqori irsiy xususiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Bir qator genetik mutatsiyalar va polimorfizmlar miya rivojlanishiga ta'sir ko'rsatib, ASB yuzaga kelish ehtimolini oshiradi.

- Neyro-anatomik va funksional o'zgarishlar : ASBli shaxslarda ijtimoiy idrok, emotsional regulyatsiya va axborotni qayta ishlashga mas'ul bo'lgan miya hududlarining neyro-anatomik hamda funksional tashkil etilishida o'ziga xos farqlar kuzatiladi.

- Prenatal va perinatal omillar : Homiladorlik davridagi virusli infeksiyalar, dori vositalarining ta'siri, maternal stress, ekologik omillar, shuningdek, perinatal asoratlar (erta tug'ilish, gipoksiya, past tana vazni) nerv tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir etuvchi xavf omillari sifatida baholanadi.

- Sensorli disfunksiya : ASBli bolalarda atrof-muhitdan kelayotgan sensor stimullarni (tovush, yorug'lik, hid, taktil ta'sirlar) qabul qilish va qayta ishlash jarayonidagi atipiklik ularning xulq-atvor reaksiyalarida sezilarli tafovutlarni keltirib chiqaradi. Etiologik omillarning murakkabligi ASBning klinik belgilarida o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Klinik manzaraning asosiy komponentlari:

- 1.Ijtimoiy-kommunikativ defitsit:Ijtimoiy o'zaro ta'sirda qiyinchiliklar, ko'z bilan aloqa o'rnatishdagi cheklovlar, ismga javob bermaslik va tengdoshlari bilan o'yin faoliyatiga nisbatan sust qiziqish.

- 2.Nutq va kommunikativ o'ziga xosliklar:Nutq rivojlanishining kechikishi, ekolaliya (so'z va iboralarni takrorlash), noverbal muloqot vositalari (mimika, imo-ishora)dan foydalanish ko'nikmalarining cheklanganligi.

- 3.Takrorlanuvchi xulq-atvor va cheklangan qiziqishlar:Stereotipik harakatlar (qo'l silkitish, aylanish), buyumlarni ma'lum tartibda joylashtirishga intilish va kundalik tartibning o'zgarishiga nisbatan o'ta sezgirlik.

- 4.Sensor profilning atipikligi:Sensor ta'sirlarga (tovush, yorug'lik, teginish) nisbatan gipersensitivlik (o'ta sezgirlik) yoki giposensitivlik (sezgirlikning pastligi).

1-jadval

Metod	Asosiy maqsadi	Qo'llanilish sohasi	Asosiy afzalligi
ABA	Xulq-atvorni shakllantirish	Ta'lim va reabilitatsiya	Ilmiy asoslanganligi
PECS	Muqobil kommunikatsiya	Nutqiy rivojlanishdagi cheklovlar	Muloqot imkoniyati
TEACCH	Ta'limni strukturalashtirish	Ta'lim muassasalari	Vizual tuzilmalashtirish
DIR/Floortime	Hissiy-ijtimoiy rivojlanish	Oilaviy va individual muhit	Emotsional bog'liqlik
Sensor integratsiya	Sensor moslashuv	Reabilitatsiya markazlari	Sensor sezuvchanlikni me'yorlashtirish

Xulosa qilib aytganda, autizmli bolalarni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilish va ularning hayot sifatini oshirish uchun inklyuziv ta'lim muhitini kengaytirish hamda "neyro-xilma-xillik" tamoyillarini ta'lim-tarbiya jarayoniga izchil tatbiq etish zarur. Kelgusidagi ilmiy-amaliy izlanishlar korreksion texnologiyalarni yanada takomillashtirish va har bir bolaning mustaqil hayotga tayyorlanishiga xizmat qilishi lozim

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kanner L. Autistic Disturbances of Affective Contact // Nervous Child. – 1943. – №2. – P. 217–250.

2. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). – 5th ed. – Washington, DC: American Psychiatric Publishing, 2013.
3. World Health Organization. Autism spectrum disorders. – Geneva: WHO, 2023. –
4. O‘zbekiston Respublikasi. "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (O‘RQ-637-son, 23.09.2020).
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qaror (12.10.2021, 638-son).